

مدیریت حوزه های علمیه خواهران کل کشور

مدیریت حوزه های علمیه خواهران استان کردستان

مدرسه علمیه ریحانه النبی (سلام الله علیها)

مسابقه تحقیقات رشد

موضوع:

تأثیر و نقش دعا در تربیت انسان

گردآورندگان:

طاهره گل محمدی

سارا هادی کمال

حوریه ۵۵ ۵۵ جانی

سال تدوین:

۱۳۹۷

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تأثیر و نقش دعا در تربیت انسان

چکیده

فیلسفه‌دان مسلمان، انسان را دارای دو ساحت می‌دانند؛ نخست، نفس و دوم بدن است؛ همان گونه که بدن انسان نیاز به غذا، حفظ و نگهداری دارد، روح انسان هم نیاز به حفظ و بالندگی دارد؛ غذاهای مختلفی برای روح در نظر گرفته شده که شاید یکی از اساسی‌ترین آنها دعا است؛ دعا جدا از آنکه در آرامش روح نقش بسزایی دارد، در تربیت آن نیز بسیار مؤثر است. در واقع از آنجا که انسان یک موجود فرامادی است و برای ادامه بقاء خویش و نیفتادن در چنگال پوچی، بی‌هدفی و کم‌رنگ نشدن ارزش‌های معنوی میل به خداجویی، کمال یابی و احساس دین‌گرایی دارد، از همین‌رو دقیقاً بشر قرن بیست‌ویک به دنبال چنین گم شده‌ای می‌گردد؛ از این‌رو در بُعد معنوی آن در تلاش و کوشش است تا با همه ابزار و وسایل مشروع، این میل و احساس خود را اقناع کند و چشم‌ها و چشم‌هایی را به سوی معشوق بگشاید؛ دعا بهترین راه و وسیله‌ای است که آن مهم را سامان می‌بخشد، یعنی انسان را با کمال مطلق پیوند می‌زند و با او ارتباط ایجاد می‌کند؛ برقراری ارتباط با منبع و سرچشم‌هه هستی و استمداد از او به ترمیم قوای روحی انسان کمک نموده و باعث تسکین بسیاری از گرفتاری‌ها و رنجوری‌های روحی - روانی می‌شود؛ از این‌رو برقراری ارتباط با خدا را برای انسان همانند آب ضروری دانسته‌اند. دعا و نیایش از جمله راه‌های ذکر و ارتباط با منشأ هستی و پیوند انسان با خدای یکتا بوده و موجب پرواز روح به سوی ملکوت و فضای معطر معنوی و عرفانی می‌شود و در ضمن دارای اثرات مطلوب و بسیار ارزشمند روحی، روانی تربیتی است که حتی دانشمندان علوم جدید نیز مکرراً به آثار مفید آن در بهداشت و سلامت جسمی اعتراف نموده‌اند (ابراهیمی ۱۳۹۱: ۲۵)، اما فارغ از آرامش همین اتصال با منبع وحی باعث کمک و در مسیر قرار گرفتن فرد می‌شود، فرد به وسیله همین ارتباط تمام حرکات و جوانبیش را همساز و هم‌صدا می‌کند تا وصول به حق به آسانی صورت پذیرد، کسی که این مسیر را یافته باشد، بی‌شک وسایلی فراهم می‌کند

که کودک خویش را در همین مسیر قرار دهد. در این مقاله به بررسی تأثیر دعا در تربیت و نیز چگونگی استفاده از ملزمات آن در سیستم تربیت دینی فرزندان پرداخته شده است.

واژگان کلیدی: تربیت، دعا، تأثیر دعا، عبادت، استجابت.

نمی‌شود ادعای تربیت دینی را داشت و از نقش و تأثیر دعا غافل ماند؛ دعا وسیله ایست که انسان را در مسیر ایمان و مؤمن شدن قرار می‌دهد. عبادت قطع نظر از اینکه پرورش یک حس اصیل است، تأثیر زیادی در سایر نواحی انسان دارد؛ به این سبب بزرگان همیشه توصیه می‌کنند: هر مقدار که کار زیاد اشته باشد، در شباهه روز یک ساعت را برای خودت بگذارید؛ ممکن است شما بگویید من هیچ ساعتم برای خودم نیست، تمام اوقاتم برای خدمت به مردم است، نه اگر تمام ساعت‌های انسان هم وقف خدمت به خلق خدا باشد، در عین حال انسان بی‌نیاز از اینکه یک ساعت را برای خودش بگذارد، نیست؛ این یک ساعت با اینکه برای خود انسان است، ولی ضرورت دارد و لازم است و آن ساعت‌هایی که برای غیر خود است (با اینکه مفید و لازم است)، جای آن را پر نمی‌کند. یک ساعت را که می‌گویند، حداقل آن است. یک ساعت یا بیشتر در شباهه روز را انسان واقعاً برای خودش بگذارد؛ یعنی در آن لحظات به خودش برگردد، خودش را هرچه هست از خارج ببرد، به درون خودش و به خدای خودش بازگردد و در آن حال فقط و فقط او باشد و خدای خودش و در حال راز و نیاز کردن و مناجات با خدای خودش و استغفار کردن باشد. خود استغفار، یعنی محاسبه النفس کردن، حساب کشیدن از خود است. حساب کند که در ظرف این ۲۴ ساعت من چه کردم؟ فوراً برای او روشن می‌شود که فلان کارم خوب بود، خدا را شکر می‌کند؛ فلان کار را خوب بود نمی‌کردم، تصمیم می‌گیرد دیگر نکند و استغفار می‌کند؛ و قرآن به مسئله استغفار چقدر توجه دارد! جمله‌ای درباره اصحاب پیغمبر نقل کردہ‌اند که: *رُهْبَانُ اللَّيْلِ وَ اسْدُ النَّهَارِ*، یعنی راهبان شب و شیران روز؛ قرآن می‌گوید: *الصَّابِرِينَ وَ الصَّادِقِينَ وَ الْقَانِتِينَ وَ الْمُنْفِقِينَ وَ الْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ*. (آل عمران / ۱۷)؛ ببینید قرآن چگونه همه جوانب را بیان می‌کند! نه مثل یک درویش افراطی، فقط و فقط صحبت از استغفار و نیایش می‌کند؛ *الصَّابِرِينَ*؛ قرآن هر جا که می‌گوید «صابرین»، در مورد پیکارها می‌گوید. در واقع صابرین یعنی خود داران در پیکارها؛ *الصَّادِقِينَ*؛ راستگویان که از راستی یک ذره منحرف نمی‌شوند؛ *الْقَانِتِينَ* آنها که در پیشگاه پروردگار در کمال خضوع قنوت می‌کنند، خاضع‌اند و خضوع قلب دارند؛ *الْمُنْفِقِينَ* آنان که از آنچه دارند

طريق کشف و شهود به آن رسیده اند، کسی از آن آگاهی ندارد و رسیدن به این معارف از راه مکاشفه، از بهترین نعمت‌های آخرت است که قابل مقایسه با هیچ‌کدام از نعمت‌های دنیا نیست (ملکی تبریزی ۱۳۶۲: ۱۶۸).

جایگاه دعا از دیدگاه قرآن و مشی تربیتی آن

در قرآن، آیات فراوانی عظمت دعا را بیان نموده است و دعا را یکی از مصاديق بارز و روشن عبادت خداوند می‌داند و کوتاهی و روی‌گردانی از نیایش و دعا را از مصاديق استکبار و تارک دعا را جزء مستکبرین معرفی کرده است (امیدی‌فرد ۱۳۷۸: ۳۲)؛ برای نمونه به برخی از آن آیات اشاره می‌شود: وَقَالَ رَبُّكُمْ اِذْعُونِي اُسْتَجِبْ لَكُمْ؛ بخوانید مرا تا اجابت کنم شما را، به درستی آنانی که از عبادت خدا سرپیچی می‌نمایند و کبر می‌ورزند، خوار و ذلیل اند و وارد دوزخ خواهند شد (غافر: ۶۰)؛ در این آیه شریفه فرمان دعا و وعده استجابت داده و سرپیچان از دعا را مستکبران دانسته است؛ ذیل آیه شریفه حدیثی از زراره نقل شده که امام باقر (ع) فرمودند: «إِنَّ اللَّهَ تَعَالَى يَقُولُ: إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ... قَالَ: هُوَ الدُّعَاءُ وَ أَفْضَلُ الْعِبَادَةِ الدُّعَاءُ؛ قَلْتُ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ لَا وَاهَ حَلِيمٌ (توبه: ۱۱۴)؛ قَالَ أَلَا وَاهَ: هُوَ الدُّعَاءُ منظور از عبادت، دعاست، ارزشمندترین و بهترین عبادت، دعا است و نیز مراد از اواه در انَّ ابراهیم لاوه حلیم، نیز دعاست» (کلینی ۱۳۶۵: ۴۶۶)؛ پروردگار شما فرموده مرا از روی خلوص بخوانید تا دعای شما را اجابت کنم.

انس بن مالک از پیغمبر اکرم (ص) روایت کرده فرمود: «هرگاه یکی از شما حاجتی دارد، باید از خدا بخواهد تا جایی که اگر بند نعلین یکی گستته شود، باید در اصلاح آن به خدا استعانت بجوید» و فرمود: دعا عبادت است و آن‌هایی که از نیایش در پیشگاه خدا اعراض و سرکشی می‌کنند، به زودی با ذلت و خواری وارد دوزخ خواهند شد (بروجردی، ۱۳۶۶: ۱۴۰) و یا در آیاتی دیگر، قُلْ مَا يَعْبُأْ بِكُمْ رَبِّي لَوْلَا دُعَاؤُكُمْ؛ ای رسول ما به امت بگو که اگر دعای شما نبود، خدا به شما توجه و اعتنایی نداشت، ارزش انسان از دیدگاه خداوند در دعای او نهفته است (فرقان: ۷۷)؛ خلاصه این آیه تأکید به دعا نموده و خطاب به رسول خود می‌نماید که به اینها تذکر بده و بگو که اگر دعاء شما و استعانت شما نبود، پروردگار من به شما اعتنایی نمی‌نمود، چیزی که بنده را به خدا نزدیک

می‌گرداند، همان عبادت ذکر و دعا است که سبب مزیت انسان، نزد خدا می‌شود و به همین واسطه او را گرامی می‌دارد و مورد نظر لطف پروردگارش قرار می‌گیرد (اصفهانی ۱۳۶۰: ۲۲۱) و یا در آیه ای دیگر؛ وِإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ؛ و هنگامی که بندگان من از تو درباره من سؤال کنند، بگو من نزدیکم! (بقره: ۱۸۶) این آیه روی سخن خود را به پیامبر کرده، می‌گوید: هنگامی که بندگانم از تو درباره من سؤال می‌کنند، بگو نزدیکم، نزدیک تر از آنچه تصور کنید، نزدیک تر از شما به خودتان و من دعای دعاکننده را به هنگامی که مرا می‌خواند اجابت می‌کنم؛ بنابراین باید بندگان من دعوت مرا بپذیرند و به من ایمان آورند، باشد که راه خود را پیدا کنند و به مقصد برسند (مکارم شیرازی ۱۳۵۸: ۶۳۸)

نقش دعا در تربیت فرزندان

بی‌شک دعا و نیایش یک نوع عبادت و خضوع انسان در برابر خداوند تواناست و همچون عبادات دیگر، از اثر تربیتی فراوان برخوردار است؛ با دقت در آیات و روایات مربوط به آن، در می‌یابیم که دعا، انسان را به معرفت خداوند رهنمون می‌کند، دعا، سبب می‌شود تا بشر به نیازمندی‌های خویش پی برده و در برابر ذات پاک و بی‌همتای پروردگار متعال، خضوع کند، دعا، انسان را با نعمت‌های الهی آشنا ساخته و رابطه‌ای عمیق و استوار می‌یابد و خالقش ایجاد می‌نماید. دعا به کمک انسان شتافته و در دستیابی به خواسته‌هایش، وی را مدد می‌کند. دعا، انسان را به مقامی می‌رساند که خویشتن را جز بنده خدا نمی‌بیند و غیر از فرمان او، اطاعت نمی‌کند، خلاصه دعا، خداشناسی، اعتمادبه نفس، تقویت اراده و آرامش به انسان می‌بخشد و یأس و نومیدی را از او دور کرده و وی را فردی بلند همت، تلاشگر، هوشمند و امیدوار می‌سازد؛ از همین رو با اذعان به چنین مبانی والدین باید فرزندان را در چنین مسیری تربیت کنند؛ وقتی به فرزند بیاموزند برای استجابت دعا فارغ از زبان، باید جوارح هم در مسیر اجابت دعا قرار گیرد، یعنی باید از هر خطایی که باعث خلل در برآورده شدن دعا می‌شود، چشم پوشید، در اینجا فرزندان خود به خود به خود به روی اسلامی تربیت می‌شوند.

آثار تربیتی دعا

- الف. دعا سبب آرامش قلب و تسکین دهنده دل هاست؛ **أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُ الْقُلُوبُ** (بقره: ۲۱۶)؛
- ب. دفع بلاهای دنیوی و معنوی؛ امام امیرالمؤمنین (علیه السلام) می فرماید: «وَ ادْفِعُوا أَمْوَاجَ الْبَلَاءِ بِالدُّعَا»؛ امواج بلا را با دعا از خود برانید؛
- پ. راهیابی به گنجینه‌ها و نعمت‌های الهی؛ امام امیرالمؤمنین (علیه السلام) می فرماید: **ثُمَّ جَعَلَ فِي يَدِكَ مَفَاتِيحَ خَزَائِنِهِ بِمَا أَذَنَ لَكَ فِيهِ مِنْ مَسَأَلَتِهِ، فَمَتَى شِئْتَ أَسْتَفْتَحْتَ بِالدُّعَاءِ أَبْوَابَ نِعْمَتِهِ**؛ سپس خداوند کلیدهای گنجینه‌های خود را در دست تو قرار داده که به تو اجازه دعا کردن داد، پس هرگاه اراده کردی می‌توانی با دعا، درهای نعمت خدا را بگشایی؛
- ث. دعا از مصادق روشن اعتمادبه نفس، بینازی از غیر خدا و تقویت بینش یگانه پرستی است؛ دعاهای شریف جوشن کبیر، عشرات و افتتاح، دارای چنین ویژگی‌هایی است؛
- ج. برخی از دعاها باعث تحکیم باور به نبوّت، امامت، لزوم رهبری معصومین (علیهم السلام) و ایجاد امید در جامعه بشری است و مژده حکومت عدل و صلح و صفا را به جهانیان می‌دهد؛ دعای ندبه از چنین ویژگی و تأثیری برخوردار است؛
- د. دعا، حاکی از پشیمانی از نافرمانی‌ها و وسیله ابراز شرمندگی دعا کننده است؛ زیرا هر چه انسان با خدای خویش بیشتر انس و الفت گیرد و به او نزدیک شود، بیشتر می‌کوشد که به وظایف بندگی و پیروی از فرمان‌های او گردن نهد و رفتاری بر خلاف رضای او انجام ندهد؛ در نتیجه، دعا و کوشش و تلاش، دو بال برای پرواز انسان به سمت کمال و کامیابی دین و دنیا و این دو، هماهنگ و همدوش وسیله رسیدن انسان به تعالی و ترقی است؛ انسان با تلاش، بدون دعا و توجه به خدا به سرانجام مطلوب و سعادت بخش نخواهد رسید؛ چنانکه دعای شبانه‌روزی، بدون کار و کوشش، هرگز قدم به پیش نخواهد برد (عبداللهی ۱۳۸۵: ۴۱)

جمع‌بندی

یکی از نیازهای بنيادین انسان‌ها نیاز به ارتباط و اتصال به خدای متعال است. انسان‌ها تا زمانی به منشأ لایتناهی وصل نباشند آرامش و اطمینان قلبی در آنها حاصل نخواهد شد؛ انسان ذاتاً در درون خود نیاز به پناهگاه و کسی دارد که حرف‌های او را بشنود و مشکلات آنها را حل نماید؛ دعا و مناجات با خدا باعث می‌شود انسان خود را در دایره بی‌نهایت هستی، تنها، سرگردان و پوچ و بی‌هدف نبیند و با اطمینان و هدفمندی به زندگی ادامه دهد.

یکی از اهرم‌های تربیتی تمام پیامبران برای جوامع انسانی دعا و ارتباط با خدا بوده است، چراکه انسان‌ها بدون در نظر گرفتن خدا مانند صخره‌های در کنار هم‌اند و اندک اعتباری ندارند؛ پیامبران در مسیر تکامل بشر و بازسازی ابعاد روان آدمیان می‌کوشیده اند این نکته را به آدمی تفهیم کنند که یکی از علل و اسباب موجود در عالم و دیعة الهی است و وابسته به ذات باری است، لذا عقل اقتضا می‌کند به قدرت محدود خود مطمئن و مفتون نشود و دست نیاز به درگاه باری تعالی برآرند؛ متأسفانه از روزگاری که دست تحریف به دامن دین رسید و جنبه‌هایی از آن اسیر ابهام قرار گرفت و دعا به عنوان برنامه تشریفاتی، فرمایشی و واسطه‌ای معرفی شد و چنین القا شد که انسان‌های معقول تنها با واسطه روحانیان می‌توانند با خدای خود رابطه برقرار نمایند. اسلام که برنامه جاوید سعادت انسان در همیشه تاریخ است، این اصل ساختگی را رد کرد و رابطه بی‌واسطه مخلوق و خالق را اعلام کرد؛ پس دعا فرصت سیز رویش جوانه‌های ایمان در قلب آدمی و علتی از علل و سببی از اسباب جلب فیض از مبدأ فیاض است؛ دعا موجب افزایش احساس آرامش، تقویت دل‌بستگی به خدا، بالا بردن احساس خود و رشد و تعالی می‌شود و منشأ اصلاح رفتار، خیرسانی، شفابخشی، روشنایی دل و عامل پیدایش بصیرت است (اجیرلو ۱۳۹۱: ۶۸)، فارغ از محاسن گفته شده، دعا باعث می‌شود انسان در مسیر تربیت قرار گیرد و بتواند در ابتدا خود و در ادامه دیگران را به خوبی تربیت کند.

منابع

قرآن

- امیدی فرد، عبدالله، ۱۳۷۸، نقش دعا در زندگی اجتماعی، تهران: انتشارات میثم تمار.
- امین، سیده نصرت، ۱۳۶۰، تفسیر مخزن العرفان، قم: انتشارات نهضت زنان.
- برازش، علیرضا، ۱۳۷۴، قرآن صاعد، تهران: امیرکبیر.
- بروجردی، سیدمحمدابراهیم، ۱۳۶۰، تفسیر جامع، تهران: انتشارات صدر.
- مطهری، مرتضی، ۱۳۸۶، تعلیم و تربیت در اسلام، تهران: نشر فرهنگ اسلامی.
- مجلسی، محمدباقر، ۱۳۸۲، بحار الانوار، جلد ۹۳، تهران: نشر اسلامی.
- ملکی تبریزی، میرزا جواد، ۱۳۶۲، المراقبات، ترجمه تحریرچی، قم، انتشارات عروج.
- حسینی دشتی، سیدمصطفی، ۱۳۷۹، دائرهالمعارف جامع اسلامی، تهران: مؤسسه فرهنگی آرایه.
- کلینی، محمد بن یعقوب، ۱۳۶۵، اصول کافی، تهران: انتشارات دارالكتاب اسلامیه.
- مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۵۸، تفسیر نمونه، قم: انتشارات دارالكتاب اسلامیه.
- عبداللهی عابد، صمد، ۱۳۸۵، شرایط و آثار تربیتی دعا در اسلام، مجله شمیم یاس، شماره ۴۱.
- بهاری اجیلو، عزیزه، ۱۳۹۱، نقش تربیتی دعا، اردبیل: انتشارات ثامن الحجج.
- ابراهیمی، حفیظ الله، ۱۳۹۱، آثار تربیتی دعا و نیایش در قرآن کریم، سایت پژوهه.